

Vilcsek Béla

A Zalán

Kritikusi vagy kritikai alaptétel: ne téveszd össze azt, amit a szerző magáról mond, azzal, amit művében leír. Egy dolog a valóság, egy másik annak égi mása, a művészileg teremtett valóság. A kettő a legkritkább esetben azonos. A szerzői nyilatkozat egyébként is eredendően elfogult, s maga is egyfajta írói produktumnak tekinthető, melyben természetes módon keverednek a valós és az elképzelt elemek. Vannak azonban kivételek. Zalán Tibor például ilyen üdítő kivétel. S nemcsak a kritikus vagy a kritika szempontjából. Nem véletlen, hogy előszeretettel hívják őt szakmai találkozókra, beszélgetésekre, kérik ki a véleményét a legkülönbébb irodalmi és irodalompolitikai kérdésekben. Megnyilatkozásaiban könyörtelen nyíltsággal, minden köntörfalazás nélkül fogalmazza meg az álláspontját. Ugyanilyen könyörtelen nyíltsággal s minden köntörfalazás nélkül ítéli meg úgy általában az irodalmi közállapotokat, s határozza meg azokban a saját helyzetét, tevékenységét, eredményeit és kudarcait. „Ma már föltehetően valóban nincs célja az irodalomnak – mondja egy ezredforduló idején tartott on-line beszélgetés alkalmával – (nálunk, nekünk még volt, nem is kevés, és ha félreértettük is, még tét is jutott néha a megszólalásainknak), már ami a társadalmi lehetőségeit illeti. A társadalomban nincs benne az irodalom, csak a művelők vannak benne a társadalomban, és próbálják még személyes hitelükön keresztül egymáson túl delegálni a produkcióikat. Talán az agonizálás a megragadó ezeknek az új ostobáknak vagy új tehetségeseeknek vagy új költő-költőknek, az életünket kétségtelenül átlengi valamilyen egészséges dekadencia. Mindamellet az irodalom környékén is maradtak még szép nők és érdekes mondatokat ismerő és kimondó lányok, csak a csápban kételkedem. Meg aztán a játék. Van-e annál izgalmasabb dolog egy teljesen pragmatikussá változó, globalizálódó, teljesen profitorientált világban, mint szavakat egymás mellé rakni, sajátos törvényeket hozni közben a működésükre, új és újabb értelmeiket csíholni az elkoptatott szavakból? Meg hogy felelősség? Talán még mindig van az is. Nem tudom, hol, nyilván nem a szövegcsorgatóknál és nem a tehetségtelenség vagy zsigeri nyelvtelenség miatt nyelv- és versrontóknál. Egyébként, miért ne lehetne valakinek az a képzelete, hogy amit leír, arra van társadalmi megrendelés? És az, hogy a közös nyelv birtoka és tudata közösségekben elkövetett megszólalást is jelenthet. Ha igazán megkapargatjuk a magunk modernségét és korszerűségét és irodalmi elravasultságunkat, azt kell megállapítanunk, hogy magunk is egyfajta köztes létben vagyunk. A között-létben, ami néha mindkettőnknek jól tud állni, és szeretni is tudják bennünk, már akik szeretnek is bennünket. Talán még a szagmintánkban benne van, hogy nem lettünk teljesen cinikus gazemberek vagy tarka nadrágos divatmajmok, akik az új porondot át- és beugrálják... S talán elég pornografikus helyzet, hogy ilyeneken töprengünk, mint amin most, és ilyen oldalakon rágódunk, ahol fent vagyunk aktuálisan... A többi néma csönd. Vagy csak irodalom. Valami romlott

a gépezetben. És kibúzlik. És szétbúzli a létezésünket. Ezt talán nem mindenki akarja elviselni és megélni. Illúzió? Legalább tisztességes.” Világos, tiszta beszéd! Szerzője ezt mondja hosszú idő óta, s ennek jegyében teszi a dolgát. Fölös illúziók nélkül, de legalább tisztességesen.

Adott a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján egy huszonéves fiatalember, egy abonyi kubikos és téglagyári elszedő Budapestre elszármazott öntudatos fia, aki minden különösebb irodalmi előélet, háttér vagy saját produktum nélkül, 1979-ben veszi magának a bátorságot, hogy az *Életünkben, Arctalan nemzedék* címmel röpiratot tegyen közzé. Ebben keresetlen nyíltsággal megfogalmazza a maga lesújtó véleményét a korszak irodalmi állapotáról, s elindítja az úgynevezett fiatal írókról később az *ÉS*, a régi *Mozgó Világ*, majd a *Kritika* és a *Kortárs* hasábjain kibontakozó vitát. Társaival együtt kiáltványban deklarálja a Csütörtök Esti Társaság megalakulását, s megjelenik *Ének a Napon felejtett Hintalóért* című hosszúverse is. Irodalomszervezőként és íróként is szinte egy csapásra az irodalmi figyelem közép- és ütközőpontjába kerül. 1980 októberében, a Fiatal Írók József Attila Köre által a fiatal írók helyzetéről szervezett szentendrei tanácskozáson a határozati javaslatoknak már ő az egyik szövegezője. 1982-ben, a JAK-füzetek sorozat második darabjaként, társszerkesztésében lát napvilágot a nemzedék reprezentatív költészeti antológiája, a *Ver(s)ziók*. Körülbelül az évtized közepe táján, immár a *Kortárs* versrovatvezetőjeként döbben rá arra, hogy generációja egyre kevésbé képes nemzedékként megformálni és meghatározni önmagát. A zajos és látványos együttes indulás után, ezt követően, be kell érnie a magányos pálya- és karrierépítéssel. Csak a kívülálló és az értetlenek számára kelt ezek után megdöbbenést, hogy a kilencvenes évek elején Zalán egyik napról a másikra felhagy a szerkesztői tevékenységgel. Hangzatos nyilatkozatok kíséretében egyszerre fogja magát, és kivonul az irodalmi életből. Az évtized végére végképp tudatosan benne, hogy pályája sem a hagyománytörténés folytonosságának irányzatos tagadása, sem a generációs azonosulás talaján nem építhető tovább. Szembenállás vagy csatlakozás, önmagukban nem értékmérő vagy értéktelített kategóriák. „Aki középen áll – mondja egy úgynevezett (ön)reflexiós beszélgetésen 2000 januárjában –, azt minden oldalról ellenségek veszik körül. S amikor azt is észrevettem, azok, akiket vertek, összeszövetkeznek azokkal, akik verték őket, és csak az úszósapkán változik a címer, akkor végképp összezavarodtam. Akkor el is hallgattam sokáig, és el is hallgatott körülöttem minden... Gondoltam magamban, ha ezt kibírom, akkor most már mindent kibírok, remélem, nem jön rosszabb – és egyszerűen írtam tovább a szövegeimet. Egyszer csak, nem én változtam, változtak a körülmények, valamifajta enyhülés indult meg körülöttem.” A saját pályaalakítás szempontjából is egyedül az illúziótlan tisztességesség az egyedüli fokmérő tehát, amelynek ugyanakkor megvan a kellő minőségi emberi és műfedezete.

Zalán Tibor az ezredfordulós válság- vagy krízisérzet költője, írója, drámaírója. Egyike azon keveseknek, akik az illúziók szertefoszlásának tényével kíméletlen őszinteséggel szembe mernek nézni, s akik éppen az általános válság- vagy krízisérzet nyomán szerzett tapasztalataikat mégis érvényes művé, ma már látható, egységes életművé képesek formálni. Azt a bizonyos József Attila-i világhiányt, az évek során módszeresen elsajátított szakmai-mester-

ségbeli felkészültség birtokában, a legkülönbébb műnemekben és műfajokban, a mű, a művészet eszközeivel tudják, a kor színvonalán és érdekében megszüntetni. Életét és pályáját, mint nem egy kortársáét, végletek és legendák övezik. Neveztek generációs szószólónak és sereg nélküli vezérnek. Volt szakközépiskolai és gimnáziumi tanár, lap- és antológiászerkesztő; volt irodalomból számkivetett és irodalmi díjakkal jutalmazott alkotó. Írt verseket, regényeket, drámákat, tucatnyi hangjátékot, verses meséket és mesejátékokat, esszéket és tanulmányokat. Pályájukat kezdő vagy elsőkötetes szerzők sorának nyújtott támogatást; rádiós, televíziós és pódiumműsorok rendszeres szereplője, szervezője, moderátora. Írásai nyomán tekintették a népies Kassáknak, ókonzervatív szonettköltőnek, szövegjátékos posztmodernnek vagy egyszerűen pornográf botrányhősnek. Kevesen vették észre azonban, hogy a legendák és önlegendák, az irodalmi vezérszerep és a hősi pózok, a sűrű pálya- és irányváltások, az avantgárd lázadás és szembeszegülés, az újromantikus elégia és a szerelmes vers felvállalása, a posztmodern szövegjáték és annak tagadása közben is következetesen a maga egyéni útját járta. Tette ezt méghozzá elsősorban annak érdekében, hogy végül eljusson az ezredforduló művészetének és irodalmának alapkérdéséhez: a mű megszületésének, megszülethetőségének a kérdéséhez. Bizonyítsa, hogy ez az általa képviselt és félig-meddig táplált (ön)legenda, a „radikális eklektika” mindvégig és mindenekelőtt a költői lehetőségek és eszközök kipróbálásának egy-egy újabb fázisát-terepét jelentette. „Mindenféle kalandozásom – állapítja meg már 1988-ban is –, az izmusokban megmártózásom eredménye, hogy hirtelen rendelkezni kezdtem egy csomó, egymást gyakorlatilag kizáró eszközzel. Ezeket egyszerre működtetni...? Azután váratlanul ráéreztem, milyen nagyszerű is ez. Mennyire adekvát ahhoz a világhoz, melyet most kell megélnünk. Hiszen valóságunknak gyakorlatilag minden mozzanata: eklektikus.” S valóban, ma már világosan látszik, hogy az önkifejezés különböző szinterei és megszólalási módjai közötti kalandozások nem is annyira a személyiség válságának a kifejeződései voltak, sokkal inkább a kifejezés, a kifejezhetőség válságaié. A tét mindvégig és elsősorban a saját ábrázolásmód megteremtésének a tétje volt. A válság – nyilatkozta 2000-ben –, „az ábrázolás mély válsága, hogy egyáltalán lehet-e, s ha lehet, hogyan lehet ábrázolni”. A pálya íve a leplezetlen és nem ritkán provokatív énfelmutatástól a költővé-íróvá válás bizonyításának, a hiteles forma keresésének különféle próbálkozásain át az érvényes megszólalás lehetőségének, lehetségességének az alapkérdéséig vezet. A személyiség (személyesség) vállalásának és tagadásának, a formakeresésnek és -vesztésnek a fordulatai éppen összességükben (sokszínűségükben) teremtik meg, illetve képviselik Zalán Tibor ma már senki máséval össze nem téveszthető, rendkívüli tudatossággal kialakított és megformált arculatát. Művei és személyisége ma már megkerülhetetlen napjaink irodalmi és kulturális közéletében. Tetszik neki vagy sem, mára fogalommá vált, csúnya szakszóval mondva: kanonizálódott. Ha akarja, ha nem: ő „a” Zalán.

Zalán Tibor törekvését egyszerre jellemzi a líraiság, a drámaiság és az epikuság, ami ismét csak nem könnyíti meg az őt igazán és a maga teljességében megismerni és értelmezni akarók dolgát. (Nem véletlen, hogy több nemzedéktársával ellentétben, róla még nem készült tudományos igénnyel megírt

átfogó szakmonográfia, ez ideig csak avantgárd vagy neoavantgárd korszakának, tehát lényegében véve a pályakezdésének a feldolgozása történt meg.) Pedig az eddigiek alapján talán pontosan érthető, hogy a műnemek és műfajok ötvöződését, a stílusok és nyelvi regiszterek közötti átjárást is, az ő esetében, mindenekelőtt a szemlélet- és alakításmód egységessége és hitelessége teszi lehetővé. Nyilatkozataiban rendre ki is hátrál a valamilyen irányzat vagy műfaj kalodájába őt bezárni akaró igyekezet elől. Sem avantgárdnak, sem klasszikus modernnek, sem posztmodernnek s kizárólagosan költőnek, regény- vagy drámaírónak sem tartja magát. Nem irányzatban vagy műfajban gondolkodik. Számára egyetlen dolog a lényeges: a mindenféle szempontból érvényes megszólalás, amit csakis az évek során kialakított egyéni alkotói pozíció és alkotásmód, a megszülető művek színvonala szavatolhat. Egy 2002-ben határozottan nekiszegezett kérdésre, miszerint elsősorban költőnek, drámaírónak, tanárnak vagy dramaturgnak tartja-e magát, azt válaszolja: „Egyszerűbben és praktikusán úgy mondanám, író vagyok, aki sokféleképpen és sokféle érzékenységgel igyekszik írni – ugyanazt.”

S hogy végezetül, mi is ez a rejtélyes „ugyanaz”? A válasz, nagyon leegyszerűsítve, három szóban, illetve fogalompárban határozható meg. Ez az egész zaláni, világhoz és íráshoz való hozzáállást meghatározó és azt alig rejtetten vezérlő három szó, illetve fogalompár: halál (halálfélelem), szerelem (szexualitás) és játék (irodalom). Az utóbbi kettő (vagy kétszer kettő) nyilvánvalóan és alapvetően az első (kettő) elkerülésére, illetve enyhítésére szolgál. Afféle egyedüli, még megmaradt és rendelkezésre álló gyógyír, menedék a ma költője, próza- és drámaírója számára, aki feltehetően a legszívesebben elmenekülne e bűnösnek és kaotikusnak tartott korból, amelyben élnie adatik. Kialakítana egy, a szívének és lelkének leginkább kedves rezervátumot, ahol élni és alkotni, szeretni és lenni jó. Becsületes alkotóként mégsem tehet mást, mint hogy a saját koráról ír, s folytonosan kutatja – más-más műnemben, műfajban, megszólalásmódban – mindegyre ugyanazt: a korának kifejezésére legalkalmasabb, leghitelesebb formát. A vele kapcsolatosan sokszor (fel)emlegetett provokatív megszólalás, a vegetáció képei vagy a trágár kiszólások műveiben csak a felszín jelentik. Az irodalom és a mű egységében és érvényességében még és mégis hinni tudó és akaró, alapvetően romantikus beállítódás kényszerű elrejtését. „Próbálok a korhoz szürkülni – mondja 2000-ben –, a személyiséget minimalizálni, próbálok azt a fajta kis vihogó irodalmiságot magamra erőltetni, ami most divatos, de azt veszem észre, hogy nem sikerül. Ugyanakkor a heroikus pózok is kipusztultak belőlem. A romantikán azt a fajta szabadságot értem, ami bármit megenged számomra a szavakkal való bánásban. Ahogy a romantika művésze is megengedte magának, hogy formátlan legyen, olyan formában dolgozzék, azt írja meg, amihez kedve van, és csakis azok között a mozgások között érezze jól magát, amit ő talál ki, vagy ő irányít. Így vagyok én is. Az a romantikus, hogy nem tudom föladni a személyiséget, és nem is akarom föloldani, nem kívánok figurákba, személyekbe bújni. Ezek jó játékok, a kor nagyon rezonál, fölismerni véli magát az álarcos művészetben, az alteregógyártás konszolidációja idején, én azt hiszem, már nem tudok váltani. Én már rinocérosz maradok.” Csak bizakodhatunk, hogy rajta kívül még sok ilyen rinocérosz maradt közöttünk. Kedves Tibor! Isten éltesen sokáig!